

lan, "Yavuz Sultan Selim'in Şam'da Yaptırdığı İlk Osmanlı Vakfı ve Vakfıyesi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Konya 1986, s. 157-169; Franz Babinger, "Osmanlı Şam Valileri" (trc. Necdet Öztürk), *MİTAD*, sy. 8 (1997), s. 93-107; Ş. Tufan Buzpinar, "Osmanlı Suriyesi'nde Türk Aleyhtarı İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1998, s. 73-89; a.mlf., "Ahmet Cevdet Paşa'nın Suriye Valiliği", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 9, İstanbul 2003, s. 37-52; Enver Çakar, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, I/2, Elazığ 2003, s. 41-60; Mustafa Öztürk, "1675-1676 (h. 1086) Tarihli Şam Avânz-Hâne Defteri", a.e., II/2 (2004), s. 75-93; R. Hartmann, "Şam", *IA*, XI, 305-310; N. Elisséeff, "Dimashk", *El²* (İng.), II, 286-291; C. E. Bosworth - V. Perthes, "al-Sham", a.e., IX, 269-277.

ŞİT TUFAN BUZPINAR

□ MİMARİ. Bütün Ortaçağ şehirlerinin olduğu gibi etrafı surlarla çevrilen ve yöneticilerin oturduğu bir iç kalesi bulunan Dimaşk (Şam) İslâmî dönemde külliye (imaret), cami, medrese, şifâhâne (bîmâristan), zâviye, sebil, çeşme, hamam, han ve konutlarla donatılmıştır. Emeviyye Camii ve çevresindeki birkaç yapı kalıntısı dışında günümüze ulaşan şehir dokusunun Türk dönemlerinde şekillendiği görülmektedir. A) Emevî Dönemi (661-750). İslâm mimarisinin ilk anıtsal örneği Halife I. Velîd'in yaptırdığı Emeviyye Camii'dir (bk. EMEVİYYE CAMİİ). Bu devirden zamanımıza kadar başka eser gelmemiştir. B) Selçuklu Dönemi (1076-1174). Selçuklu ve Atabegler devrinde Şam savunmasından su tesislerine, eğitim öğretimden şifâhanelere kadar her türlü sosyal ihtiyacın karşılandığı, zengin vakıfların kurulduğu mûmur bir belde olarak bilinir. Kale genişletilip surların yıkılan kısımları onarılmış, her biri anıtsal nitelikli burç ve kulelerle tahkim edilerek yeni kapılar açılmıştır. Cenûbî Burcu, Bâbüsselâm, Bâbülcâbiye, Bâbülferec ve Bâbüssağır, Nûreddin Mahmud Zengî tarafından yaptırılıp tezyin edilmiş, medrese ağırlıklı anıtsal şehir mimarisi cami, türbe, sebil ve çeşmelerle zenginleştirilmiştir. Bu dönemin ilk yapılarından, Emînüddeve Gümüştegin'e ait 514 (1120) tarihli Emîniyye Medresesi ile Emîr Mücâhidüddin'in Sâlihiye semtinde yaptırdığı Mücâhidîyye Medresesi'nin sadece birer kapısı günümüze ulaşabilmektedir. Nûreddin Mahmud Zengî'nin 549'da (1154) kurduğu bîmâristan özgün biçimiyse zamanımıza kadar geleblen en eski Selçuklu şifâhânesidir (bk. NÜREDDİN ZENGİ BÎMÂRİSTANI). Yine Nûreddin Zengî'nin eseri olan Nûriyye Medresesi 567 (1172) tarihlidir. Kla-

sik Selçuklu medreseleri planında tasarlanan yapının bir odası türbe haline getirilmiş ve Nûreddin Zengî buraya defnedilmiştir (bk. NÜREDDİN ZENGİ KÜLLİYESİ). Anıtsal giriş kapısı ve mihrabı dışındaki kısımları yenilenen Nûriyye Dârülhadisi günümüzde çocuk yurdu olarak kullanılmaktadır. Selçuklu dönemi hamamları arasında tanınan Büzûriyye semtindeki Nûreddin Zengî Hamamı son yıllarda yenilenmiştir. Selçuklu devri Şam mimarisinde avlulu-eyvanlı cami ve medrese şemaları ile yapılarda görülen iki renkli taş işçiliği Zengî üslûbu diye anılmıştır. Örtü sistemlerinde tuğla malzeme tercih edilirken giriş cephelerine mukarnas kavsaralı taçkapılar yerleştirilmiş; eyvan, mihrap, sanduka gibi mimari elemanlar soyut bitki ve geometrik motifli kompozisyonlarla bezenmiştir. Yapım kitâbeleriyle iç mimarideki süsleme kuşaklarına ve özellikle ahşap malzemelere örgülü çiçekli, küfi ve nesih karakterli yazılar işlenmiştir.

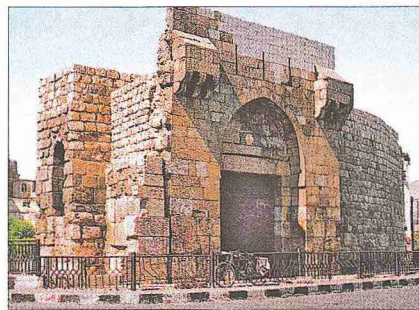
C) Eyyûbî Dönemi (1174-1260). Selçuklular'la birlikte yaşayan ve ardından aynı kültürü devam ettiren Eyyûbîler, Haçlılar'la savaş halinde olmalarına rağmen Şam'daki imar faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüşlerdir. Eyyûbî devri Şam mimarisinde ağırlıklı biçimde medrese-türbe veya medrese-mescid-türbe mekânlarından oluşan küçük ölçekli yapı grupları görülür. Kare planlı mekânlar tromp geçişli, yüksek sekizgen kasnaklı kubbe ile, dikdörtgen mekânlar tonozla örtülmüştür. Mimari tasarım, yapı tekniği ve süslemelerde Selçuklu üslûbu devam ettirilmiştir. Kale genişletilip sur ve burçlar onarılmış, şehirde mevcut anıtsal yapılara yenileri eklenmiştir. I. el-Melikü'l-Âdil'in 599'da (1202) kalenin kuzeydoğusuna inşa ettirdiği on iki burç ile Bâbüssağır, Bâbütmâ, Bâbülfereâdis, Bâbüsselâm ve Bâbülcâbiye adla-

riyla anılan kale kapıları Eyyûbîler zamanında yenilenmiş ve tezyin edilmiştir.

Camiler. Sâlihiye semtindeki Hanâbile Camii, 599 (1202) yılında Erbil Hükümdarı Muzaferüddin Gökbörü tarafından Emeviyye Camii şeması örnek alınarak yaptırılmıştır. Enine dikdörtgen planlı, üç sahnalı harimi, mukarnas kavsaralı taş mihrabı, zengin bitki ve geometrik süslemeli ahşap minberi ve revzenli pencereleriyle dikkati çeken önemli bir eserdir. Ukaybe mahallesindeki Tevbe Mescidi, el-Melikü'l-Eşref Mûsâ tarafından 631 (1233) yılında inşa edilmiştir.

Medreseler. Sâlihiye'deki 646 (1248) tarihli Kaymeriye Bîmâristanı, Emîr Seyfeddin Yûsuf el-Kaymerî'nin eseridir. Anıtsal giriş kapısı ile eyvandaki geometrik kompozisyonlu alçı süslemeleri özgündür. Yapı günümüzde de hastahane olarak kullanılmaktadır. Adını verdiği mahallede bulunan Rûkniyyetü'l-Berrâniyye Medresesi, 621-624 (1224-1227) yıllarında Eyyûbî emirlerinden Rûkneddin Menkûrs tarafından yaptırılmıştır. Küçük ölçekte ele alınan yapı, üzeri kubbe ile örtülü kare bir avlu ile önündeki mescid-dershane ve kuzeydoğusundaki türbeden oluşan dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Son yıllarda restore edilerek bir de minare eklenmiştir. Medrese bugün cami şeklinde hizmet vermektedir. Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın 630 (1232-33) ve 634 (1236-37) yıllarında Sâlihiye'de dârülhadis olarak inşa ettirdiği iki medrese Eşrefiyye (Cevvâniyye ve Berrâniyye) medreseleri adıyla anılmaktadır. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kız kardeşi Râbia Hatun'un eseri olan Sâhibiyye Medresesi dört eyvanlı, avlulu Selçuklu medreseleri tarzında yapılmış, Râbia Hatun 643'te (1245) vefat edince medresenin türbeye dönüştürülen bir eyvanına defnedilmiştir. Aynı şekilde 640'ta (1242) vefat eden el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'nın hanımı da inşa ettirdiği Atabekiyye Medresesi'ne bitişik türbede medfundur. Bu yapıya daha sonra kare kesitli bir minare eklenmiş ve halk arasında Atabekiyye'nin bozulmuş şekli olarak Tâbetiyye adıyla bilinen bir cami haline getirilmiştir. Ayrıca Şam'da Eyyûbî devrinde yapılmış pek çok medrese mevcuttur. Bunlardan Şâmiyye (587/1191), Ferruhsah (594/1198), Ömeriyye (603/1206), Mardîniyye (610/1213), Büyük Âdiliyye (618/1221), Küçük Âdiliyye (620/1223), Rûkniyye (621-624/1224-1227), Şibliyye (623/1226'dan önce), İzzîyye (626/1229), Yağmuriyye (647/1249), Kılıcıyye (652/1254), Nâsiriyye (654/1256), Bâdirâiyye (655/1257), Bedriyye (XIII. yüz-

Şam Kalesi'nin kapılarından Bâbütmâ

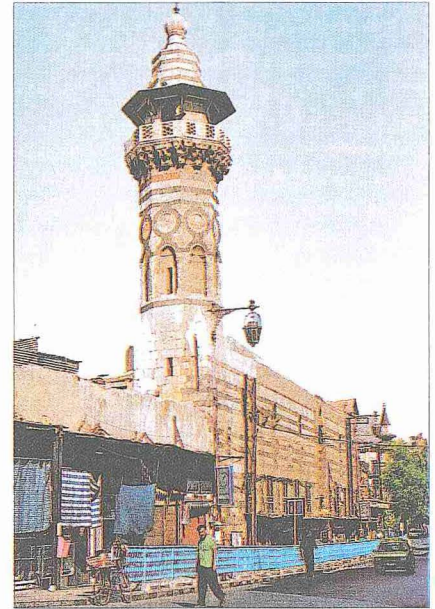
yılı) dikkat çeken örneklerdir. Yapıların çoğu yıkılmış, özgün özelliklerini yitirmiştir. Sağlam şekilde günümüze ulaşanların bir kısmı mesken veya iş yeri olarak kullanılmaktadır.

Türbeler. Eyyûbî dönemi türbeleri plan, mimari ve süsleme bakımından Selçuklu türbelerinin devamı niteliğindedir. Bağımsız tasarlanabildikleri gibi çoğunlukla başka bir yapının müştemilâtıdır. Kare-sekizgen gövdeler yüksek kasnaklı, çoğu dıştan sivri birer kubbe ile örtülmüştür. Düzgün kesme taşla örülen binalarda kapı ve pencere açıklıkları ile cepheler hareketlendirilirken iç mekân yeterince aydınlatılmıştır. Çoğunda taş veya alçıdan yapılmış sanduka mevcuttur. Taçkapı, mihrap ve kubbe geçişleri mukarnaslarla dolgulanmış, iç ve dış cephelere yer yer kitâbeler yerleştirilmiştir. Selâhaddin-i Eyyûbî'nin Emeviyye Camii yanındaki türbesi kare planlı, üzeri kubbe örtülü, küçük ölçekli bir mimariye sahiptir. Etrafı zamanla ek binalarla sarılmıştır. İç mekânda Osmanlı devrine ait zengin çini süslemeleri mevcuttur. Daha çok Sâlihiyye'de yoğunlaşan bu dönem türbelerinden Hatuniye (581/1185), Abdurrahman b. Necde (601/1204), Nazîfiyye (602/1205), Dahdâh, Sârmiye (608/1211), Esediyye (618/1221), Necmiyye, İbn Selâme (620/1223), Farantiyye (621/1224), Miskal (621/1224), İbn Zengî (Mahmûd b. Mevdûd b. Zengî; 624/1227), Kâmilîyye (635/1238), Seyyâr, Reyhân (641/1243), Genciyye (652/1254), Kaymeriyye (654/1256) türbeleriyle iki adet anonim türbe, bu dönemin başlıca anıtmazarlarıdır. Bâbüssagîr Mezarlığı'ndaki Bilâl-i Habeşî Türbesi de 625 (1228) yılında yapılmış, Osmanlı döneminde bazı kısımları yenilenmiştir.

D) Memlûk Dönemi (1260-1516). Memlûkler'le yeni bir boyut kazanan mimari-

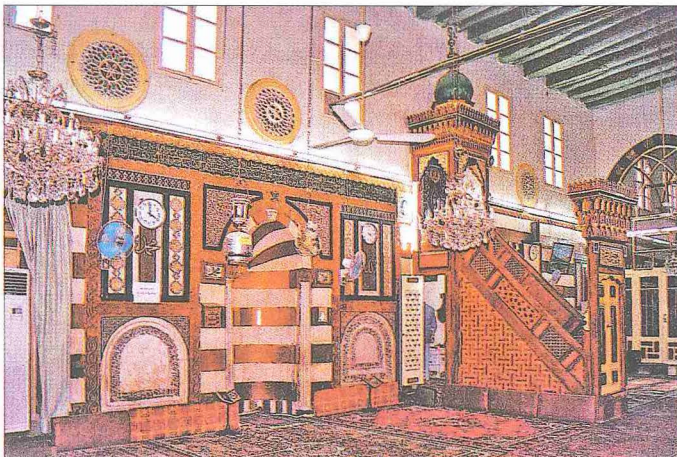
de plan bazında Selçuklu ve Eyyûbî eserlerinin şeması tekrarlanır. Beden duvarlarını aşan mukarnaslı taçkapılar, yüksek sivri kemerli eyvanlar, çokgen gövdeli zengin süslemeli minareler, yüksek kasnaklı türbe kubbeleri ve geometrik geçme motifli çok renkli cephelerle mimari eserler daha anıtsal bir görünüş kazanmıştır. Pencere açıklıkları ile sebîl ve çeşme nişlerinin yanı sıra giriş cepheleri boyunca uzanan kalın kitâbe kuşakları, bitki ve geometrik motifli süsleme şeritleri, dört köşe ve daire çerçeveli madalyonlar hemen bütün Memlûk yapılarında görülen mimari ve süsleme unsurlarıdır. Renkli taş ve mermerden, mozaik süslemelerden başka çini kaplamalara da yer verilmiştir. Cepelerde görülen arma ve kandil motifleri Memlûk mimarisinin sembolleri durumundadır. Şam Kalesi'ni kuşatan surlarla burç ve kapılar Memlûk devrinde tahkim edilerek renkli taş süsleme ve kitâbelerle belgelenmiştir.

Camiler. Tengiz Camii, Vali Seyfeddin Tengiz tarafından 714 (1314) yılında yaptırılmıştır. Son yıllarda yıktırılan caminin sadece giriş cephesindeki taçkapısı ile türbe ve minaresi ayakta. 784'te (1382) han-kah olarak inşa edilen Tâvûsiyye Camii (Yûnusîyye Hankahı) 1975'te Hâfız Esed'in tamiiri sırasında büyük oranda değişmiş ve cami şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Doğuya bakan giriş cephesi iki renkli taş işçiliği, kalın kitâbe kuşağı ve mukarnas kavsaralı anıtsal taçkapısı ile günümüze ulaşmıştır. Kapı ile kavsara arasına renkli mermerden işlenmiş geometrik kompozisyonlu kare bir pano yerleştirilmiştir. Güneydoğu köşesinde beden duvarları üzerinde türbenin kubbesi yükselmektedir. Renkli mermer mozaik süslemeli mihrabı ile meşhur Aksâb Camii 721'de (1321) Nâsirüddin İbn Mencek tarafından yenilenmiştir. Verd (Barsbay) Camii, Emîr Seyfeddin Bars-

Sibâiyye Camii – Şam / Suriye

bay en-Nâsirî tarafından 830 (1426-27) yılında inşa edilmiş olup kare gövdeli minaresiyle meşhurdur. Barsbay 852'de (1448) vefat edince buradaki türbesine defnedilmiştir. Kale Camii'nin kare gövdeli, iri mukarnas ve geometrik süslemeli minaresi XIV. yüzyılın sonlarında yaptırılmıştır. Emîr Seyfeddin Berdebek'in eseri olan Muallak Camii (862/1457-58) büyük oranda yenilenmiştir. Nehhâsîn Camii (Nehhâsiyye Hankahı) 862 (1458) yılında Hoca Şemseddin İbnü'n-Nehhâs ed-Dımaşkı tarafından inşa edilmiştir. Burada da iki renkli muntazam taşlarla örülmüş bir giriş cephesiyle beden duvarlarından daha yüksek tutulmuş mukarnas kavsaralı taçkapı geleneği izlenmektedir. Medrese ile birlikte tasarlanan Sibâiyye Camii (921/1515) enine dikdörtgen planlı bir harimle avludan oluşmaktadır. Doğu cephesindeki anıtsal taçkapıdan girilen harim mekânı kible duvarına paralel iki sahnalı bir şemaya sahiptir. Sarı ve siyah taşlarla örülen binanın üzeri ahşap tavanlı düz damla örtülüdür. Dikdörtgen avlunun ortasında bir havuz mevcuttur. Yelboğa Camii (Seyfeddin Yelboğa, 748/1347), Sancaktar Camii (Argun Han, 750/1349'dan önce), Mencek Camii (Emîr İbrâhîm b. Seyfeddin Mencek, XIV. yüzyıl sonları), Tivrîzî (halk arasında Teyrûzî diye bilinir) Camii (Emîr Garsüddin Halîl et-Tivrîzî, 823/1420), Balaban Mescidi (825/1422), Hişâm Camii (Kadı Bedreddin, 831/1427-28), Dellâmîy-

Sibâiyye Camii'nin mihrap duvarı

ye Camii (847/1443) Memlûk döneminin Şam'daki önemli yapılarıdır.

Medreseler. Şam'daki Memlûk medreselerini dönemin genel mimarlık anlayışı içinde değerlendirmek gerekir. Şehrin dar sokaklarına açılan düzgün kesme taşla örülmüş yüksek cepheli yapılar mukarnaslı taçkapıları, köşelerden yükselen minareleri ve türbeleriyle dikkat çeker. Girişle birlikte dörde varan eyvanlarla bazılarında iki katlı öğrenci odaları avlunun etrafına sıralanmıştır. Vakfedenin kendisine veya yakınına ait türbe ile mescid de medresenin unsurları arasında yer almıştır. Her yapıda olduğu gibi medrese avlularının ortasında havuz veya şadırvan bulunmaktadır. Zâhiriyye Medresesi (676-680/1277-1281), el-Melikü'z-Zâhir I. Baybars'ın inşasını başlattığı ve oğlu Said Nâsırüddin Bereke Han'ın (Berke Han) tamamlattığı bir eser olup sağlam taş mimarisi ve yüksek cepheleri yanında mozaik kompozisyonlu süslemeleriyle ünlüdür. Baybars medrese içindeki türbesinde yatmaktadır. Tengiziyye Medresesi (dârülhadis) 739 (1338) yılında Seyfeddin Tengiz tarafından yaptırılmıştır. Anıtsal taçkapısı ve renkli cephesiyle dikkati çeken medresede vâkıfın türbesiyle avluya açılan eyvan ve öğrenci odaları yer almaktadır. Emîr Çakmak'ın 824'te (1421) inşa ettirdiği Çakmak Medresesi, görkemli iki cephesinin yanı sıra günümüze sağlam olarak ulaşabilen iç mimarisi ve süslemeleriyle Şam'daki en güzel Memlûk eserlerinden biridir. Sâbûniyye Medresesi, Şehâbeddin Ahmed es-Sâbûnî'nin eseridir. Klasik Memlûk medrese şemasında planlanan 863 (1458-59) tarihli yapıya küçük bir mescidle bir de minare eklenmiştir. Çoğu bugün de öğretim hizmetlerinde kullanılan Mem-

lûk medreselerinden Hâfiziyye (648/1250), Zâhiriyye (678/1279'dan önce), Râşidiyye (768/1366), Dellâmiyye (847/1443), Şâbikiyye (857/1453), Hıziriyye (878/1473), Sibâiyye de (Emîr Sibâî, 921/1515) meşhur örnekler arasında yer alır.

Türbeler. Memlûk türbeleri de çoğunlukla cami, zâviye, medrese gibi yapılarla birlikte tasarlanmıştır. İçinde bulunduğu yapının beden duvarlarından sonra sekizgene dönüşen kare mekânlar yüksek kasnaklı kubbelerle örtülmüştür. Bâbüssağır Mezarlığı'nda birçok Memlûk türbesi mevcuttur. Kalenderî Türbesi, Sultan I. Baybars zamanında Kalenderî tarikatı şeyhi için zâviye ile birlikte yaptırılmıştır. Giriş cephesinde taş üzerine işlenmiş Baybars'ın arması olan iki aslan figürü vardır. Mukarnaslı taçkapısı ve zengin alçı süslemeleriyle dikkati çeken Tikritî Türbesi, Vezir Takıyyüddin et-Tikritî (ö. 698/1298) tarafından inşa edilmiştir. Âdiliyye-i Berrâniyye Türbesi 702'de (1302) vefat eden Sultan el-Melikü'l-Âdil Ketboğa için yaptırılmıştır. Ortada taçkapı, iki yanda üstleri madalyonlarla süslenmiş pencereleri ve beden duvarları üzerinden yükselen kubbeleriyle çifte türbe olarak tasarlanmıştır. Emîr Seyfeddin Geçken adına 712'de (1313) inşa edilen Geçken (Geçkeniyye) Türbesi'nin kubbesi aslına uygun biçimde yenilenmiştir. Sultan Geylân Şemseddin Dûbâc için 714'te (1314) yaptırılan Dûbâciyye Türbesi'nin mukarnas kavsaralı taçkapısı ile süslemeli iki cephesi mevcuttur. Çifte kubbeli anıtsal bir yapı olan Muhtâr (Şeyh Hasan) Türbesi 716'da (1316) vefat eden Zâhirüddin Muhtâr adına, Bahadır Âs Türbesi 721'de (1221) vefat eden Emîr Seyfeddin Bahadır Âs, Efrîdûniyye Türbesi (743/1343) medrese ile birlikte tâcir Efrî-

dûn el-Acemî için, Emîr Sünbül Türbesi, Altınboğa'nın emîrlerinden Emîr Sünbül adına 827 (1424) yılında yapılmıştır. Emîr Gurlu Türbesi ile (719/1319) Emîr Ârâk Türbesi de (750/1349) taçkapıları ve zengin cephe süslemeleriyle meşhur olmuş Memlûk eserleridir. 754'te (1353) ölen Emîr Ceyboğa'nın eski Hicaz yolu üzerinde yaptırdığı medrese ve türbe günümüzde müderrisinin adıyla Velî Şeybânî Türbesi diye anılmaktadır. Nûreddin Zengî Medresesi'nin arkasında bulunan ve günümüzde Nahlâvî Zâviyesi diye anılan Gökbay Türbesi, Emîr Gökbay'ın 730'da (1329-30) vefat eden kızına aittir. Reşîd (VIII./XIV. yüzyılın sonu), Ciânîyye (754/1353), Emîr Tinibek (797/1395), Ehnâiyye (816/1413) ve Balaban (836/1432) türbeleri de Memlûk döneminin önemli anıtmazarlarından. Bunların dışında Şam'da mimari kimliğiyle günümüze tam olarak ulaşamamış veya ki-me ait olduğu bilinmeyen birçok Memlûk türbesi bulunmaktadır.

Diğer Yapılar. Bütün kültürlerin ortak şemasını taşıyan Memlûk hamamlarının en dikkat çekici özelliği çok renkli mermertaş süslemelerine sahip oluşudur. Kasaplar mahallesindeki Sultan Hamamı VII. (XIII.) yüzyıl sonlarında yaptırılmıştır. Tevrîzî Hamamı, Verd Hamamı, Zin Hamamı (799/1397) tanınmış Memlûk yapılarıdır. Hazne Sebili 807'de (1404) Emîr Seyfeddin Çerkez tarafından inşa edilmiştir. Çakmak Hanı 825'te (1422) Şam nâib-i saltanası Emîr Seyfeddin Çakmak'ın eseridir. Emeviyye Camii'nin kuzey girişinde yer alan yapı Midhat Paşa Çarşısı'na dahil olmuştur. Tekke Hanı da aynı mahalde yer almaktadır.

E) Osmanlı Dönemi (1516-1918). Şam, Osmanlılar zamanında "Şâm-ı şerîf" unvanı ile anılmış, şehrin imarı konusunda padişah ve valiler büyük gayret göstererek yeni eserler ortaya koymuştur. Şehir XIX. yüzyıldan itibaren sanat ve mimarlık tarihi açısından Batılılar tarafından sistematik programlarla araştırılmış, ancak bu çalışmalar Osmanlı öncesi dönemlerle sınırlı kalmıştır. Şam'da sayısal ve mimari ağırlığı olan Memlûk yapıları yanında Osmanlı eserlerinin daha mütevazı ve yalın bir üslûpla şekillendirildiği görülür. İki renkli taş duvar örgüsüyle camilerin mihrabı ve kible duvarlarında çok renkli mermer süslemeciliği gelenek halinde Osmanlı döneminde de sürdürülmüştür. Ancak bu etkileşime rağmen cephe kompozisyonları, örtü sistemi, silindirik veya çokgen gövdeli, sivri külâhlı minareleri, avlu düzeni ve son cemaat yeri formları ile Osmanlı camilerinin Ortadoğu üslûbundan çok İstan-

Derviş Paşa
Camii –
Şam /
Suriye

bul çizgisini yansıttığı ilk bakışta belli olmaktadır. Bazı minarelerin şerefe üstlerinde görülen güneş siperlikleri son zamanlarda yapılmıştır.

Külliyeler. Sâlihiye'de yer alan Selimiye (Şeyh Muhyiddin) Külliyesi, 924'te (1518) Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı Muhyiddin İbnü'l-Arabî Türbesi ile cami ve zâviyeden oluşmaktadır. Caminin güneydoğu köşesindeki türbeye merdivenle inilmektedir. Kare türbenin üzeri pandantifli kubbeye örtülmüştür. Şeyh Muhyiddin'in sandukasının kuzeyinde ve doğusunda Osmanlı ileri gelenlerine ait sanduka ve mezar taşları bulunmaktadır. Cami-türbe-zâviye kompleksinin kuzeyinde yer alan Selimiye İmaret-i günümüzde tekke olarak anılmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 960 (1553) yılında yenilenen yapı mutfak ve salonlardan oluşmaktadır. İmaretin batısındaki fırın günümüzde de işlevini sürdürmektedir. Süleymâniye Külliyesi bugün "Tekke Süleyman" diye anılmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın eseri olup Mimar Sinan tarafından tasarlanarak 962-966 (1555-1559) yılları arasında inşa edilmiştir (bk. SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ). 976'da (1568) yaptırılan Murad Paşa Külliyesi cami, zâviye, türbe ve misafirhaneden meydana gelmektedir. Osmanlı eseri olmasına rağmen mimaride Memlûk özellikleri hâkimdir. Derviş Paşa Külliyesi, Şam Valisi Derviş Paşa'nın eseri olup 982'de (1574) tamamlanmıştır. Cami, zâviye, türbe, hamam ve sebilden oluşmaktadır. Hamam dışında kalan yapılar bir arada tasarlanmıştır. Enine dikdörtgen planlı cami merkezde büyük bir kubbe, doğu ve batı karnatlarında üçer küçük kubbe ile örtülmüştür ve beş gözlü bir son cemaat yerine sahiptir. Camiye bir köprü kemerle bağlanan türbe günümüzde kütüphane olarak kullanılmaktadır. Türbe hizasında helâlar, arkasında zâviye yer almaktadır. Yapıların arasında ortası havuzlu küçük bir avlu vardır. Caminin kuzey cephesinde bir çeşme, batısında bir sebîl mevcuttur. İpek Çarşısı içindeki Derviş Paşa Hamamı, çinili süslemeleri sebebiyle Hammâmü'l-Kâşânî diye anılmaktadır. Klasik şemada tasarlanmış, ancak Hamidiye Çarşısı yapılırken soğukluk bölümü dışında kalan kısımları yıkılarak yeri çarşıya dahil edilmiştir. Bâbülcâbiye yakınında yer alan Sinan Paşa Külliyesi, Vali Koca Sinan Paşa tarafından 995'te (1587) yaptırılmıştır. İki caddenin kavşağında yer alan külliye caminin batı cephesinde bulunan taçkapı yapının en anıtsal elemanıdır. Avluda büyük bir şadırvanla

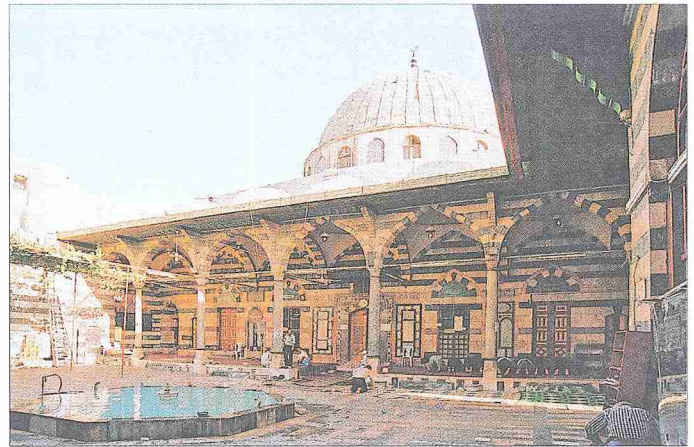
bir namazgâh mevcuttur. Son cemaat yerinden geçilen harim mekânı enine dikdörtgen planlı olup üzeri merkezde büyük bir kubbe, doğu ve batı yönlerinde üçer küçük kubbe ile örtülmüştür. Caminin güneydoğusunda 999 (1590-91) yılında tamamlanan külliye kütüphanesi yer almaktadır. Abdülganî en-Nablusî Külliyesi, Şeyh Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1731) adına inşa edilmiştir. Cami, dergâh, zâviye, tekke ve türbelerden oluşmaktadır. Torunu Mustafa en-Nablusî tarafından yaptırılan cami 1145 (1732) yılına tarihlenir. Bu külliye yapıları ve vakıf amaçlarına uygun şekilde kullanılmaktadır.

Camiler. Hamidiye Çarşısı içinde kalan Şemsi Ahmed Paşa Camii 960 (1553) yılında yaptırılmış, Suriye Vakıflar Bakanlığı'na gerçekleştirilen tâdilâtta özgün özelliğini kaybetmiştir. Şam'da Osmanlı camileri arasında yer alan Şam Kalesi'nin kuzeyinde Sinan Ağa Camii (1562), Siyavuş Paşa'nın eseri Yağuşîye Camii (1617), şehrin güneyinde Küçük Ahmed Paşa tarafından yaptırılan türbesinin de yer aldığı Assâlî Camii (1635), Saruca mahallesindeki Murâdiye Camii (1696), Sefercelânî Camii (1697), Kaymeriye mahallesindeki Müftü Fethi Efendi'nin eseri olan Fethiyye Medresesi ve Camii ile (1156/1743) Sâlihiye'deki Bazne Camii (1170/1756-57) mimari ve süslemeleriyle dikkati çeken önemli yapılarıdır.

Medreseler. Şam'daki Osmanlı medreselerinin sayısı oldukça az olup plan ve mimari açıdan iddiasız, sade yapılardır. Bûzûriye sokağında bulunan Abdullah Paşa Medresesi 1193 (1779) yılında yaptırılmıştır. Renkli taş işçiliğinin sergilendiği kuzey cephesinden bir taçkapıyla avluya geçilmektedir. Revaklı avlunun ortasında bir havuz, etrafında iki katlı odalarla güneyde eyvan biçiminde bir dersane, ilerisinde

kubbeli bir mescid yer almaktadır. Yapı günümüzde ayakkabıcılar sitesi olarak kullanılmaktadır. Bâbülcâbiye civarındaki Gürcü Medresesi'nin (1005/1596-97) yalnız giriş cephesi ayakta kalmıştır. Terziler Çarşısı'ndaki Hayyâtîn Medresesi (1130/1718), Gümrük Hanı'nın batısındaki Süleyman Paşa Medresesi (1737), Fethiyye Medresesi (1156/1743), II. Abdülhamid tarafından inşa edilen İ'dâdiyye-i Mülkiyye (Amber Mektebi) diğer Osmanlı medreseleridir. Çoğu Batılılaşma döneminde çağdaş bir anlayışla yapılan bu kuruluşlar günümüzde de hizmet vermektedir.

Türbeler. Şâgûr Berrânî caddesi üzerinde Merdem Bek Türbesi ve Sebîli, Lala Mustafa Paşa sülâlesinden Merdem Bek adına yapılmıştır. Kuzey cephesinde anıtsal bir sebîl nişi ve hazîre girişi kapısı yer almaktadır. İki renkli taş işçiliğinin sergilendiği türbe sekizgen planda tasarlanmış, klasik Osmanlı türbeleri tarzında şekillendirilmiştir. Şam'daki Osmanlı türbeleri, Selçuklu, Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde ortak bir üslûpla yapılan türbelerden farklı bir mimari görünüme sahiptir. Tekke ve mescidle birlikte ele alınan Şeyh Sa'deddin Cebâvî Türbesi (1908) ve Şeyh Hasan Cebâvî Türbesi (XX. yüzyıl), Sa'diyye tarikatı şeyhlerine ait makam türbeleleridir. Bunlar, başlı başına mimari bir kompozisyon oluşturmaktan çok bitişiğindeki yapının özelliğine göre şekil almıştır. Bilâl-i Habeşî, Seyyide Fâtıma Suğrâ, Seyyide Esmâ, Fâris b. Hâlid gibi Ehl-i beyt ve sahâbeden bazı zatlar için Bâbülcâbiye ile Bâbüssagır arasındaki eski mezarlıkta Osmanlı döneminde birer türbe inşa edilmiştir. Şam Mevlevîhânesi'nin mescidi son zamanlarda modern mimari anlayışıyla yenilenmiş, tekke, tevhidhâne ve derviş odaları büyük ölçüde özgün özelliğini kaybetmiştir.

Sinan Paşa
Camii –
Şam /
Suriye

Hanlar ve Çarşılar. Büzüriye Çarşısı'n-daki Esad Paşa Hanı, Azmzâde Esad Paşa tarafından 1165-1166 (1752-1753) yıllarında yaptırılmıştır. Plan ve mimariyle Şam'daki ticarî yapıların en görkemlisi olarak bilinir. Yapı 2002'de restore edilmiş ve müze haline getirilmiştir (bk. ESAD PAŞA HANI). Şam Valisi Derviş Paşa tarafından 981'de (1573) inşa edilen İpek Hanı, Emeviye Camii'nin güneybatısında İpek Çarşısı içinde bulunmaktadır. Kesme taş malzeme ile örülmüş sağlam bir mimariye sahiptir. Hanın taçkapılı giriş cephesi geometrik motifli çerçevelerle bezenmiştir. Şam'daki diğer ticarî hanlarda olduğu gibi avluya açılan tonoz örtülü derin bir giriş holü yer almaktadır. Avlunun ortasında dikdörtgen bir havuz etrafında iki katlı, revaksız odalar mevcuttur. Midhat Paşa Çarşısı içindeki Süleyman Paşa Hanı 1145-1149 (1732-1736) yıllarında yaptırılmış ve Şam'daki klasik Osmanlı hanlarından daha değişik bir tasarımı ele alınmıştır. Giriş holünün iki yanında farklı plan ve büyüklükteki odalarla üst kata çıkılan merdiven yer almaktadır. Dikdörtgen avlu ortadan bir kemerle bağlanan iki büyük kubbe ile örtülmüştür. Etrafındaki tonozlu revakların arkasında iki katlı odalar bulunmaktadır. Bu ticarî yapılardan başka, Terziler Çarşısı'ndaki Çuha Hanı (960/1553), "L" biçimindeki plan düzeni ile Gümrük Hanı (XVII. yüzyıl) ve Gümrük Çarşısı, Pamuk Hanı, Zeytin Hanı, Pirinç Hanı, Silâhçılar Çarşısı'ndaki Tütün ve Sefercelânî hanları (XVIII. yüzyıl) Osmanlı döneminin önemli ticaret merkezleridir. İç kalenin bitişigindeki Hamidiye Çarşısı şehrin kapalı çarşısı konumunda olup II. Abdülhamid tarafından inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan çarşı, ortada üzeri çelik konstrüksiyonla örtülmüş meydanın iki yanında sıralanan iki katlı dükkânlardan oluşmaktadır. Yaklaşık 500 m. uzunluğundaki yapıda zamanla girişlere dikey olarak eklenen diğer ticarî yapılarla birlikte büyük bir alışveriş merkezi olmuştur.

Saray-Konak ve Köşkler. Şam'da dinî ve ticarî yapılar kadar saray-konak gibi konut türünden sivil yapılar da önemli bir yekün tutmaktadır. Çoğu Memlûk ve Osmanlı döneminden kalan saray ve konakların yüksek duvarlarla gizlenmiş mimari ve bezemelerindeki zenginliği ancak kapıları turizme açıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Emeviye Camii ile Büzüriye Çarşısı arasında bulunan ve Kasrû'l-a'zam diye tanınan yapı 1163 (1750) yılında inşa edilmiştir. Biri büyük üç avlu etrafında toplanan ve birçok yapı grubundan oluşan saray gü-

nümüne nisbeten sağlam olarak gelmiştir. Sağ kanat selâmlık, orta bölüm haremlik, sol kanat hizmet odaları şeklinde düzenlenmiştir. Yerine göre iki ve üç katlı olarak tasarlanan yapılarda eyvanlar sekilerle yükseltilmiş, yerler renkli mermerlerle bezenmiş, duvarlar ve çoğu ahşap tavanlarda zengin kalem işi süslemeler yer almıştır. Kapı ve pencere kanatları sedef kalmalı ahşap işçiliğinin en güzel örnekleriyle bezenmiştir. Birimlere avlulardan veya birbiri içinden açılan kapılarla geçilmektedir. Avlular fiskiyeli havuzlar ve değişik süs bitkileriyle donatılmıştır. Sarayın bir bölümü günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Şam'da Kasrû'l-a'zam'dan başka Şâmi Evi, Cebri Evi, Akkad Evi gibi zengin konak ve saraylar mevcuttur. Bu görkemli yapılar kadar şehirdeki her evin avlusunda veya giriş sofasında yer alan fiskiyeli bir havuzla eyvanlı mekânlar konut mimarisine için Şam'a ilginç bir karakter kazandırmaktadır. Kaynaklarda pek çok hamamdan bahsedilirse de modern şehir planlamacılığı ve ihtiyaçların evlerde giderilmeyle başlaması sebepleriyle çoğu günümüze ulaşamamıştır. Önemlileri arasında Fethi Hamamı, Rifâî Hamamı, Sûku'l-Hayyâtın Hamamı, Hancı Hamamı, Melike Hamamı (XVIII. yüzyıl) bulunmaktadır.

Diğer Yapılar. Şam'da iklimin sıcak olması sebebiyle temizlik kadar içme suyu ihtiyacı da yeterince karşılanmış, mahalle aralarında, cadde ve sokak başlarında sebiller ve çeşmeler inşa edilerek mimari görünüş zenginleştirilmiştir. "Birke" denilen sarnıç türü havuzların mimari bir özelliği yoksa da iki renkli taştan yapıları, sivri kemerli nişleriyle sebiller ve çeşmeler dikkati çeker. Osmanlı Hicaz Demiryolu ağının önemli şebekelerinden biri olan Şam Tren İstasyonu, II. Abdülhamid adına inşa edilmiştir. Sembolik özelliği olan bir ana istasyon binası ile birçok atölye ve depodan oluş-

maktadır. Mimari açıdan XX. yüzyıl başındaki Batılılaşma dönemi Osmanlı sanatının genel çizgilerini yansıtmaktadır. Tren istasyonu günümüzde Hicaz Demiryolu Kurumu Genel Müdürlüğü olarak kullanılmaktadır. Bir bölümü kültürel etkinliklere ayrılmış, Osmanlı lokomotif ve vagonları turizm amaçlı çayhaneler şekline dönüştürülmüştür. Merce Meydanı'nda yer alan telgraf anıtı, telgrafın Şam'dan Mekke'ye ulaştırılması anısına II. Abdülhamid tarafından armağan edilmiş ve 1905 yılında dikilmiştir. Saray mimarı Raymondo d'Aranco tarafından tasarlanan anıttaki kare kaidede üstünde yükselen bronz sütun üzerinde İstanbul Yıldız Camii'nin maketi yer almaktadır. Kaidenin dört cephesinde celi ta'lik hatla yazılmış "Sultan II. Abdülhamid Han'ın armağanıdır" şeklinde kitâbeler mevcuttur. Şam, Ortadoğu ve Afrika'daki diğer şehirlere göre eski dokusunu koruyabilmiş daha bakımlı ve temiz bir şehir manzarası ortaya koymaktadır. Sur içinde ve çevresinde yoğunlaşan tarihî yerleşim alanları, cadde ve sokak biçimleri bozulmadan günümüz şartlarına uyarlanarak kullanılmaktadır. Modern mimari ve teknolojinin ürünleri görünmeye başlasa da şehrin Osmanlı dönemi çehresi henüz silinmemiştir. Özellikle II. Abdülhamid zamanında yapılan hükümet konağı, adliye sarayı, belediye binası, telgrafhâne, devlet hastahanesi, idâdî ve rüşdiye mektepleri, Hamidiye kışlası, yetim ve düşkünler yurdu, modern oteller gibi çoğu resmî bina ve geniş caddeler, Şam'a Avrupalı bir şehir görünümünü kazandırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Sauvaget, *Les monuments historiques de Damas*, Beyrouth 1932; a.mlf., "Citadelle de Damas", *Syria*, XI, Paris 1930, s. 59-114; a.mlf., "Le plan antique de Damas", a.e., XXVI (1949), s. 314-358; a.mlf., "Les caravanserais syriens du hadj de Constantinople", *AI*, IV (1937), s. 98-121; a.mlf. – M. Ecohard, *Les monuments ay-*

XII. yüzyılın ortalarında inşa edilen Kasrû'l-a'zam

youbides de Damas, Paris 1938-50, I-III; M. Ecoc-hard – C. Coeur, *Les bains de Damas*, Beyrouth 1943; E. Littmann, "Arabische Khan Inschriften aus Syrien", *Halil Edhem Hâtıra Kitabı*, Ankara 1947, I, 235-241; K. A. C. Creswell, *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Middlesex 1958, s. 115, 311, 318; Khaled Moaz – S. Ory, *Inscriptions arabes de Damas*, Damas 1977; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1977, tür.yer.; M. Meinecke, "Die Osma-nische Architektur des 16th Jahrhunderts in Da-mascus", *Fifth International Congress of Turkish Art* (ed. G. Fehér), Budapest 1978, s. 575-597; M. Kürd Ali, *Hıta'tü's-Şam*, Beyrut 1403/1983, I-VI; Ekrem Hasan el-Ulebi, *Hıta'tu Dimaşk*, Di-maşk 1410/1989; Kuteybe eş-Şihâbi, *Esvâku Dimaşk el-kadime ve müşeyyedâtühe't-târî-hiyye*, Dimaşk 1990; a.mlf., *Müşeyyedâtü Dı-maşk zevâtü'l-âzriha ve 'anâşuruhe'l-cemâliyye*, Dimaşk 1995; a.mlf. – Ahmed el-İbiş, *Me'â-limü Dimaşk et-târîhiyye*, Dimaşk 1996; Abdul-lah Manaz, *Suriye'nin Başkenti Şam'da Türk Dönemi Eserleri*, Ankara 1992; R. Burns, *Monu-ments of Syria*, London 1992, s. 72-108; Abdül-kâdir er-Reyhâvî, *el-İmâretü'l-'Arabîyyetü'l-İslâ-miyye, haşâ'ışühâ ve âşâruha fi Süriyye*, Di-maşk 1999; a.mlf., "el-Ebniyetü'l-êseriyye fi Di-maşk", *el-Havliyatü'l-êseriyyetü's-Süriyye*, VIII-IX, Damas 1958-59, s. 67-74; a.mlf., "el-Medrese-tü'l-Çakmakıyye", a.e., X (1960), s. 69-87; M. van Berchem, "Inscriptions arabes de Syrie", *Mémoi-res présentés à l'institut égyptien*, III/5, Le Caire 1897, s. 417-520; E. Herzfeld, "Damascus: Stu-dies in Architecture", *AI*, IX (1942), s. 1-53; X (1943), s. 13-70; XI-XII (1946), s. 1-71; XIII-XIV (1948), s. 118-138; N. Elisséeff, "Les monuments de Nur ad-Din", *BEO*, XIII (1949-51), s. 5-43; Se-mavi Eyice, "İstanbul-Şam-Bağdat Yolu Üzerin-deki Mimarî Eserler", *TD*, IX/13 (1958), s. 81-110; J. de Maussion, "Note sur les bains de Da-mas", *BEO*, XVII (1962), s. 121-132; Y. Sauvan, "Une liste de fondations pieuses (waqfiyya) au temps de Selim II", a.e., XXVIII (1975), s. 231-258; A. Raymond, "Les grands waqfs et l'orga-nisation de l'espace urbain à l'époque ottomane (XVI-XVII. siècles)", a.e., XXXI (1979), s. 113-128; T. Miura, "The Sâlihiyya Quarter in the Suburbs of Damascus: Its Formation, Structure and Transformation in the Ayyubid and Mamluk Arabe", a.e., XLVII (1995), s. 129-182; B. Marino, "Les territoires des villes dans la Syrie ottomane (XVI.-XVIII. siècles)", a.e., LII (2000), s. 263-278; R. Hartmann, "Şam", *İA*, XI, 298-310.

ABDÜSSELÂM ULUÇAM

ŞAMANİZM

**Paleolitik çağdan günümüze
Sibirya ve Orta Asya topluluklarında
varlığını sürdüren
inanış ve merasimlere verilen ad.**

Şamancılık veya Kamcılık olarak da bili-nen Şamanizm (Fr. chamanisme) bir din-den ziyade merkezinde şamanın yer aldı-ğı, kendine has inanç ve ritüelleriyle fark-lı formları bulunan vecde dayalı bir yön-temdir. Tunguzca'da "kâhin, sihirbaz" gibi anlamlara gelen, Batılı etnolog ve antro-

pologlarca "rahip, büyücü, hekim veya ruh avcısı" şeklinde tanımlanan şaman kelime-si XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rusça'ya geçmiş ve bu yolla yayılarak etnoloji kav-ramları arasına girmiştir. Tatarca ve Al-tayca'da şaman karşılığında kam (gam) kelimesi kullanılır. Eski Uygur yazmalarını ihtiva eden *Türkisch Turfan Texte*'te, *Kutadgu Bilig*'de ve *Codex Cumanicus*'ta geçer. Ayrıca Yâkutça'da "oyun", Moğolca'da "böge" veya "bö", Kırgızca ve Kazakça'da "bakşı / bahşı, karamurt, dar-ger", Samoyed dilinde "tadibey" şeklinde yer alır. Kadın şamanlar ise "utagan, uda-gan, ubakan, utugan" diye adlandırılır.

Şaman kelimesinin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Şaman-cılığın kökenini Budizm'e dayandıran ve güneyde ortaya çıkıp Kuzey Asya'ya yayıl-dığını söyleyen araştırmacılara göre şaman kelimesi Sanskritçe'de "dilenci-rahip" veya "Budist rahip" karşılığındaki sramana / çramana, Pali dilindeki biçimiyle samana kelimesinden Çince'ye şa-men (bilge kişi) biçiminde geçmiş, Mançu-Tunguzca'da şaman / haman şeklini almıştır. Arapça'da Budizm'i ifade etmek için kullanılan "şe(ü)meniyye" kelimesinin de buradan geldiği kabul edilmiştir (bk. SÜMENİYYE). Mircea Eliade ise XIX. yüzyılda şarkiyatçı-ların büyük bir kısmı tarafından kabul gö-ren bu görüşün, daha sonra çeşitli araş-tırmacılar tarafından şamanın Tunguzca bir kelime olduğu ve "sramana" kelimesiyle bir ilgisinin bulunmadığı ileri sürülerek reddedildiğini belirtir. Fakat daha son-ra ki bir grup araştırmacı, bu ilk görüşü tek-rar öne çıkarmak suretiyle Orta Asya'daki Türk toplulukları tarafından benimsenen şaman inancının Lamaclık diye bilinen Bu-dist inancın bu bölgelere yayılmasıyla or-taya çıktığını söyleyip şaman kelimesinin Budist kökenle bağlantısını ispatlamaya çalışmıştır. Buna karşılık Eliade, söz ko-nusu Budist etkiyi ve etimolojik bağlan-tıyı kabul etmekle birlikte şaman kültürün Budizm'i önceleyen ve Orta Asya coğraf-yasını aşan varlığına dikkat çekmiştir.

Kamçatka yarımadasından başlayarak bütün Kuzey ve Orta Asya, Kuzey Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika, Kore ve Japo-nya'yı içine alan geniş bir coğrafyada çok eski çağlardan beri uygulanan çeşitli tek-niklerin ortak adı olan Şamanizm'in farklı tanımları yapılmıştır. Genellikle Ural-Altay halklarıyla ilişkilendirilen Şamanizm, ev-rimci teoriler doğrultusunda bilhassa Rus ve İskandinav araştırmacıları (S. A. Toka-rev, L. P. Potapov, J. Stadling, I. Paulson, A. Hultkrantz) tarafından "animizmin bir

sonraki aşaması, tabiatın kişileştirilmesi-ni esas alan, düalist ruh ve dünya görüşü-ne dayalı bir inanç sistemi" olarak tarif et-miştir. Özellikle Sibirya Şamanizmi'ne yön-elik yeni bir teori geliştiren R. N. Hamayon ise Şamanizm'i av ile avcı ilişkisine atıfla açıklamıştır. Ona göre şaman âyininin te-melinde ruhlar tarafından canlandırılmış hayvan vücutlarını takdis ederek insanın ava müdahalesini gerçekleştirme vardır. Şamanların âyin sırasında geyikler gibi ba-ğırması, onların çiftleşme anında yaptık-ları gibi sıçraması bu prensiple alâkalıdır. Eliade ise Şamanizm'in mistik doğasını or-taya koymak suretiyle onu en eski vecd tek-niklerinden biri, şamanı da bir ruh uzmanı ve vecd ustası diye nitelemiştir. Eliade'e göre Arktika, Sibirya ve Orta Asya kültür-lerinde birbirinden farklı iki alan mevcuttur. Bunlardan biri göktanın ekseninde oluş-muş dinî alan, diğeri vecd deneyimi ve si-hirden oluşan Şamanizm'dir. Eski Türkler'deki din ve sihir alanlarına yönelik benzer bir ayırım Ziya Gökalp tarafından Toyonizm ve Şamanizm şeklinde yapılmıştır. Hikmet Tanyu ise Toyonizm'in Budizm karşılığı-nı da kullanıldığını, Şamanizm'in de birbiriyle alâkasız inançlar için yanlış bir adlandır-ma olduğunu ileri sürmek suretiyle Eski Türkler'in tek tanrı inancını benimsediği-ni ispatlamaya çalışmıştır. Öte yandan M. Fuad Köprülü Şamanizm'i bir din olarak kabul etmiş, Orta Asya Türk-Moğol Şama-nizmi'nin Yesevî, Rifâî, Kalenderî, Haydarî, Bektaşî ve Torlakî gibi İslâm tarikatları üze-rinde etkili olduğunu belirtmiştir. Irene Me-likoff da Anadolu Aleviliği'nde yer alan kırk-lar semahını doğrudan Şamanizm'e bağ-lamış, Alevilik içinde birçok şamanî unsu-run bulunduğu dikkat çekmiştir.

Modern araştırmacılar Şamanizm'i Ark-tika ve Güney Sibirya'da uygulandığı biç-i miyle geleneksel Şamanizm, kuzeydeki gö-çebe Türk toplulukları ile Orta Asya yer-leşik toplumlarının bir tür inanç sentezi olan İslâmlaştırılmış Şamanizm (Baksılık) ve günümüzde bir grup Batılı tarafından tekrar uygulanmaya başlandığı şekliyle Ye-ni Şamanizm olmak üzere üç gruba ayırır. Şamanizm'in temelini ruhlarla yönelik inanç oluşturur. Şamanların görevleri bölgeden bölgeye değişmekle birlikte genelde ruh-lar / tanrılar âlemiyle irtibat kurmak su-retiyle insanları kötü ruhların etkisinden korumak ya da kurtarmaktır. Şamanî halk-ların çeşitli kültürlerle mensup olması se-bebiyle şamanî kozmolojide tam bir görüş birliği yoktur. Genellikle kâinat gök (yukarı dünya), yeryüzü (orta dünya) ve yer altı (aşa-ğı dünya) diye üç kısma ayrılır. Gökte Altay-